

ВІДГУК
офіційного опонента доктора філософських наук, професора
Кочубей Наталії Василівни на дисертацію
Атаманюк Зої Миколаївни
«Соціально-філософські основи свободи як фактора соціокультурних
трансформацій сучасного українського суспільства»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі
спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертаційна робота З.М. Атаманюк є оригінальним, цілісним та завершеним науковим дослідженням, яке присвячене актуальній темі, а саме проблемі свободи в соціально-філософському знанні в контексті соціокультурної реальності, виявленню системних суперечностей у її проявах, що мають принципове значення для мультикультурного суспільства. Актуальність зазначеної проблематики пояснюється насамперед складністю і суперечливістю свободи, а її здатність до трансформацій під впливом соціокультурних чинників зумовили необхідність нашого дослідження.

Дослідження свободи як фактора соціокультурних трансформацій, як реального чинника сучасних суспільних відносин нашою наукою вивчається на низку проблем, зокрема методологічного характеру, прояснення та хоча б попередній аналіз яких дали б можливість суттєво підвищити можливості категоріального аналізу соціально-філософського дослідження свободи.

Необхідно зазначити, що проблема свободи є однією з головних тем філософії. Весь період існування філософії являє собою вражаючу картину безперервних спроб зрозуміти сутність цього феномену. Вона хвилювала і надихала європейських мислителів протягом багатьох століть від І. Канта з Г. Гегелем до І. Берліна, Е. Фромма. Водночас отриманий результат через певний час, як відомо, не влаштовував наступні покоління і ставав джерелом для нових пошуків та інтерпретацій.

У сучасній Україні ідеї свободи набувають гострої актуальності у зв'язку з переходом суспільства від тоталітарного до демократичного, вільного, відкритого суспільства. Вхідження молодого держави – суверенної України в співдружність високорозвинутих демократичних суспільств – це, по суті,

національна історія досягнення людьми феномену свободи, причому досягнення на різних рівнях, зокрема й на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства.

Авторка чітко визначає мету свого дослідження – обґрунтування соціально-філософських засад свободи в контексті соціокультурних трансформацій у сучасному українському суспільстві, логічно й послідовно розкриває основні завдання, в яких звертається увага саме на соціокультурні характеристики цього феномену.

Структура дисертації є логічно виправданою і відповідає поставленим завданням, які орієнтовані на всебічний аналіз предмета дисертаційної роботи, на заглиблення в суть основних його проблем, на можливість широких наукових узагальнень. У дисертаційній роботі авторка дослідила і на значному фактологічному матеріалі довела, що свобода є фактором соціокультурних трансформацій.

У дисертації З.М. Атаманюк спирається на ґрунтовні праці вітчизняних і зарубіжних філософів, у яких розкривається свобода як фактор соціокультурних трансформацій. Залучення широкого масиву наукових джерел дозволило дисертантці з'ясувати сутність свободи як соціально-філософської категорії та дослідити зв'язок між свободою як науковим поняттям і свободою як соціокультурним феноменом, проаналізувати свободу особистості через фактори ідентичності та толерантності й розкрити вплив глобалізації на соціокультурні трансформації свободи.

Заслуговує на увагу запропоноване в першому розділі «Свобода як фундаментальна цінність суспільства» дослідження свободи як однієї з центральних категорій соціальної філософії та розглянуті прояви свободи в соціокультурній реальності сучасного українського суспільства. Цікавим є дослідження ситуації в сучасній Україні, коли ідеї свободи набувають гострої актуальності у зв'язку з переходом суспільства від тоталітарного до демократичного, вільного, відкритого суспільства. Дослідження соціально-філософських основ свободи дає можливість авторці виявити наявні фактори соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства. Для цього

вона аналізує сутність свободи, розглядаючи її як соціокультурний феномен, який впливає на соціокультурні трансформації. Заслуговує на увагу авторська експлікація поняття «соціокультурна трансформація», яка уявляється З.М. Атаманюк як динамічний іманентний процес змін в суспільстві, що є наслідком зіткнення старого і нового, а результатом змін – утворення нової соціокультурної реальності. Авторка подала теоретико-методологічну базу роботи, в основі якої теоретичні розробки філософів минулого і сучасності та їх дослідження свободи, а також соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства. Для досягнення мети, реалізації завдань роботи було використано загальнонаукові методи, які дозволили розглянути свободу як соціально-філософську категорію, особливості її прояву в процесі соціокультурних трансформацій у сучасному українському суспільстві.

Здобувачка в другому розділі «Особливості соціокультурних трансформацій свободи» розглядає людину як компонент соціокультурної реальності через призму ідентичності та толерантності; зазначено вплив глобалізації на соціокультурні трансформації свободи та флуктуації свободи в сучасних умовах. Вона доречно наголошує на проявах свободної людини в соціокультурних трансформаціях.

Слушним є також застосування поняття флуктуації для аналізу збудження соціокультурного середовища, викликане зовнішніми та внутрішніми латентними її факторами і тому непередбачуване і непрогнозоване за своєю суттю. Справді, флуктуації свободи особистості в сучасному суспільстві стають постійними, оскільки суспільство швидко, часто безсистемно трансформується, змінюючи все навколо себе.

Достатньо обґрунтовано в третьому розділі «Прояви свободи в освітянському процесі» аналізується вплив соціокультурних трансформацій на освітянський процес із позицій категоричного імперативу свободи. Увага авторки зосереджена переважно на науковому пізнанні та особливостях інноваційних механізмів і проявах свободи в сучасній українській освіті. Авторка докладно аналізує інноваційну діяльність, яка передбачає цілий комплекс наукових, технологічних, освітніх, організаційних, фінансових і

комерційних заходів, що у своїй сукупності призводять до інновацій. Отже, інноваційний процес – це єдиний у своєму роді процес, що поєднує науку, техніку, освіту, державу і економіку, це процес перетворення наукового знання в інновацію (нововведення).

Дисертантка переконана, що в сучасному багатовекторному світі освіта є чинником функціонування громадянського, соціального, гуманістичного суспільства як ідеальної сфери співіснування людей. Також З.М. Атаманюк аргументує, що саме освіта виступає фактором творення і поширення національної ідеології. Саме національна ідеологія, на її думку, є системою формування, репрезентації, засвоєння і втілення національної ідеї.

Заслуговує на увагу четвертий розділ «Соціокультурні трансформаційні реалії економічної свободи», в якому простежено трансформації економічної свободи в сучасному українському суспільстві, а також особливості культурного та економічного самовизначення людини. Крім того, З. М. Атаманюк досліджено зв'язок між економічною свободою та глобальними змінами соціального простору.

Дисертантка зазначає, що дослідження сучасної світової економічної кризи привело до розуміння нагальної необхідності зміни економічного мислення, а саме: враховувати ті явища і процеси, які не досліджувалися традиційною економічною теорією, проте в сучасному світі вони є визначальними і впливають на економічний розвиток. Такий зсув акцентів економічних досліджень обумовлений тим, що відбуваються зміни з предметом праці людини – ним стає свідомість. Саме через свідомість реалізується цілісність людської господарської діяльності, а також розкривається положення про те, що в цьому процесі визначальною є соціокультурна складова.

Здобувачка в п'ятому розділі «Духовні цінності і свобода в сучасному українському суспільстві» обґрунтує свободу як духовно-суспільний феномен на підставі концепції Григорія Сковороди та розглядає толерантність у ракурсі релігійного середовища. Можна підтримати позицію авторки, яка під свободою в українському ментальному полі розуміє, по-перше, власний необмежений вибір і діяльність, по-друге, незалежність від зовнішніх обмежень

і умов і, по-третє, здатність контролювати природні потреби аж до відмови від самозначущості.

В дисертації стверджується, що духовність є суб'єктивним світом людини. Духовність існує як внутрішнє, інтимне життя людини, вона розгортається в її ідеальному просторі та часі, виступає як особливість «Я» кожної конкретної людини, як міра розвитку людини. Часто під духовністю розуміють міру розвитку в людині морально-етичних якостей, принципів, ступінь засвоєння досягнень духовної культури людства.

Дисертантка аргументовано доводить, що втілення цінності свободи в практичній життєдіяльності спрямовує активність особистості на (1) досягнення зовнішньої свободи (від природної стихії, соціуму, деспотії іншого), що сприяє перетворенню природного середовища, вдосконаленню техніки і технології, розвитку наукової думки; формуванню правового і політичного простору, вдосконаленню інститутів влади і управління, забезпеченню прав і свобод особистості; (2) досягнення внутрішньої свободи, що посилює трансформації пріоритетів особистості від природних до духовно-моральних; (3) сприяє розвитку вільного, незалежного від стереотипів і традицій інтелектуального знання; (4) наближає до звільнення від влади афектів і чуттєвих потреб; (5) веде до втрати залежності від зовнішнього світу та до набуття самодостатності і внутрішньої гармонії.

Однак, у цілому високо оцінюючи подане дослідження, вважаю за доцільне висловити деякі зауваження та вказати на невикористані можливості, що слугуватимуть орієнтиром для подальшої роботи та наукових дискусій.

1. Дисертантка зазначає, що в роботі використовувала аксіологічний та нормативно-ціннісний підходи. Бажано уточнити розуміння відмінностей у цих підходах та проілюструвати в тексті дисертації, які саме результати отримані завдяки застосуванню одного та іншого методів.
2. Суперечливим є твердження авторки про те, що завдяки ідентичності та толерантності можна побороти наслідки глобалізації. Чи є взагалі в цьому потреба?

3. У роботі на с. 204 авторка аналізує флуктуацію «як збудження соціокультурного середовища, викликане зовнішніми та внутрішніми, латентними її факторами і тому непередбачуване і непрогнозоване за своєю суттю. Флуктуації свободи особистості в сучасному суспільстві спостерігаються у різні історичні періоди, особливо посилюються в період трансформації, змінюючи все навколо себе. Наприклад, сучасне суспільство під час пандемії коронавірусу». Не заперечуючи загалом висновок авторки, на нашу думку, було б бажано більш докладно розкрити флуктуації свободи в сучасному українському суспільстві.

4. Розглядаючи різноманітні іпостасі і прояви свободи, авторка звертає увагу на економічну свободу, пов'язуючи її з необхідним середовищем – ринком. На с. 282 авторка зауважує: «Підприємцем може бути лише економічно відокремлений, самостійно господарюючий суб'єкт. Економічна свобода неможлива без ринку, так само ринок не може існувати без економічної свободи». На користь роботі було б більш докладне розкриття складових економічної свободи особистості.

5. Насамкінець, хотілося б побажати дисертантці більшої сміливості в оцінці власного наукового доробку. Наприклад, ключовий елемент новизни авторка формулює так: «запропоновано дослідження свободи як фактора соціокультурних трансформацій». На нашу думку, дисертантка насамперед запропонувала теоретичну пояснювальну модель дослідження свободи як фактора соціокультурних трансформацій та розкрила основні складові цієї моделі, проаналізувавши особливості соціокультурних трансформацій свободи, економічну свободу в контексті соціокультурних трансформацій суспільства, свободу особистості в освітянському процесі, трансформацію духовних цінностей в українському суспільстві.

Висловлені зауваження не применшують наукового значення дисертації З.М. Атаманюк. Вона являє собою цілісне, оригінальне, теоретично виважене наукове дослідження.

Загалом, за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною в постановці та розв'язанні проблем, тематичною спрямованістю, методологічним інструментарієм і отриманими висновками та рекомендаціями кваліфікаційна робота «Соціально-філософські основи свободи як фактора соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства» та автореферат до неї відповідає вимогам п. 10, 13 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 зі змінами «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» та Наказу МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12 січня 2017 року. На підставі зазначеного авторка дисертації Зоя Миколаївна Атаманюк заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та інноваційних
технологій соціокультурної діяльності
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

